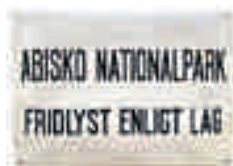

NATIONALPARKERNA
1909 – skyddade av
både lag och emalj.

Vad akvarellmålaren inte visste

Sverker Sörlin

Den ser ut som en skolakvarell. En idyll. Sol över Torneträsk, snötäckta fjäll i fonden och en rödmålad stuga med vita knutar. Någon lutad över en kikare, andra på marken. Ett par små figurer till höger i bilden förefaller sysselsatta med en ballong, och en annan liknande boll är på väg till väders. Det är något av en genrebild. Redan vid början av 1800-talet finns den med i Edward Daniel Clarkes reseskildring från Norden. Clarke beskriver hur en ballong sänds upp från Enontekis i finska Lappland. Ballongen återkom som arktisk ikon, främst genom ingenjör Andréés korta luftfärd 1897 som samtidigt markerade dess slutpunkt som ishavsfarkost.

Fartyget är autentiskt – det gick verkligen en ångare på Torne träsk för trafik till och från turiststationen i Abisko, som grundats 1903. Och det sändes verkligen upp ballonger från den naturvetenskapliga stationen. Internationella kommissionen för vetenskaplig luftsegling hade genom en professor doktor Hergesell i Strassburg inlämnat en förfrågan om Sverige kunde delta i aerologiska undersökningar genom att upprätta pilotballongstationer. En av fem svenska stationer skulle enligt förslaget finnas i Abisko. Bland de medverkande fanns den framstående norske meteorologen Vilhelm Bjerknes. I budgeten ingick 1 500 ”kautschukballonger”.

Den vetenskapliga stationen uppfördes 1912 och låg någon kilometer öster om turiststationen på sjöns södra sida. Sedan 1903 hade den en föregångare i Vassijaure, närmare Riksgränsen, inrymd i en byggnad som uppförts av Järnvägsstyrelsen under arbetet med Malmbanan mellan Kiruna och Narvik och som förvärvats av Naturvetenskapliga föreningen i Stockholm. Vassijaurestationen brann en decembernatt 1910. Nybyggnaden i Abisko hade ur vissa synvinklar ett bättre läge. Men det var inte bara läget som avgjorde, också viljor och intressen låg bakom, och ekonomiska resurser.

AKVARELL MED ABISKO NATURVETENSKAPLIGA STATION
utförd av Carl Lindman 1920.

Målningen har en påskrift: "adress 4.3.1920 till K. Tillberg". Mars – men det är ju sommar? Förmodligen baseras bilden på intryck från någon tidigare vistelse eller på ett fotografi. Akvarellens upphovsman, "C. A. M.", var Carl Lindman, född 1856, botaniker, professor vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm och länge verksam i den kommitté som Naturvetenskapliga föreningen inrättade för stationen.

Vad var sammanhanget? Vem var Tillberg? Varför "adress"? Och varför just mars 1920?

Tillbergs tilltalsnamn var Knut. Han var född 1860, jurist och affärsman med flera lappländska engagemang, därtill mångårig högerpolitiker och ledamot av första kammaren. Han hade sedan 1893 varit direktör i AB Gällivare Malmfält och expanderade samma år verksamheten till Kiruna genom inköp av aktiemajoriteten i LKAB. Han arbetade, begripligt nog, energiskt för byggandet av Malmbanan till Narvik som beslutades av riksdagen 1898. Han rörde sig i naturvetenskapliga kretsar och finansierade, i samarbete med Marcus och Knut Wallenberg, Kristian Birkelands och Sam Eydes kvävefixeringsmetod efter sekelskiftet. Dessutom satt han i Norsk Hydros första styrelse.

Även den naturvetenskapliga stationen tillhörde hans engagemang. Han skänkte fortlöpande pengar till verksamheten. Av protokollen från Vassijaurekommittén framgår att han redan under de första åren donerade

avsevärda summor. Den 30 december 1910 – bara två dagar efter den ödesdigra branden – meddelades till kommittén att Tillberg avsåg att donera 3 000 kronor årligen för 1912, 1913 och 1914. I februari 1911 anslog han hela 16 000 kronor för ”Abisko-husets uppförande” – att stationen skulle återuppbyggas i Abisko knöts därmed till donationen – samtidigt som det meddelades att LKAB genom sin disponent, geologen och konstmece-naten Hjalmar Lundbohm, ”åtagit sig uppförandet af detsamma”. Från 1915 deltog Tillberg i styrelsearbetet för stationen men han hade då redan varit adjungerad under många år.

Tillberg uppträdde också som byggherre för uppförandet. Arkitekt blev Gustaf Wickman, redan berömd för sin stadsplan över Kiruna. Markarbetena inleddes i juni 1912. När de första byggnadsarbetena avslutats hösten samma år beslutade kommittén att överlämna ”bestämmanderätten öfver huru den nya stationen vid Abisko skall ordnas och säkerställas för framtiden åt Häradshöfdingen Knut Tillberg och den nuvarande komitén [sic] för Vassijaure naturvetenskapliga station”. Naturvetenskapliga föreningen bekräftade beslutet.

Genom sitt ekonomiska bidrag fick alltså Tillberg en central betydelse för Abiskostationen. Han fick också erkännande för sin generositet och för sitt vetenskapsintresse och sitt entreprenörskap då Vetenskapsakademien år 1914 tilldelade honom Linnémedaljen. Året innan hade Carl Lindman blivit ledamot av Akademien och bland det första han gjorde var att föreslå en medalj till denne naturforskningens gynnare, som också var hans supporter i strävan att få den nya vetenskapliga stationen uppförd just i Abisko. Linné var för övrigt ett stort intresse för botanikern Lindman. Parallellt med sitt arbete på Naturhistoriska riksmuseet, där han börjat som amanuens och efter hand alltså blev professor och intendent, började han samla och ordna rester från herbarier som Linné ställt samman och undersökt. Han skrev också arbeten om Linné, bland dem *Carl von Linné såsom botanist* på uppdrag av Vetenskapsakademien inför 200-årsminnet av Linnés födelse 1907. Som förste innehavare av Vetenskapsakademiens nyinstiftade Regnell-ska resestipendium gjorde han en lång resa i Sydamerika 1892–94. Under andra halvan av 1890-talet undervisade han Gustaf V:s prinsar vid hovet. Lindman, som alltså målat Abiskomotivet, var dessutom mycket riktigt en flitig akvarellist och talrika bilder av hans hand finns bevarade i Riksmuseets samlingar, bland annat från den sydamerikanska resan.

Genom Vassijaurekommittén hade Tillberg och Carl Lindman förstås kontakt och de kom bra överens. De delade uppfattningen att stationen borde flyttas från Vassijaure till Abisko och att dess inriktning på meteorologi borde tonas ned. Lindman menade i en skrivelse den 19 oktober 1907 att ”utforskandet af djur och växtlifvet i och omkring Torne träsk var det förnämsta lockmedel, som förskaffade tanken på en naturvetenskaplig

ABISKO NATURVETENSKAPLIGA STATION med Lappporten i bakgrunden. Fotot är odaterat, men taget efter 1913 när det nya huset uppfördes.

station därstädes anslutning och understöd”. För att detta skulle kunna bli verklighet måste den flyttas eller delas, ansåg han. Hjalmar Lundbohm uttalade sig på liknande sätt 1908. Även Tillberg pläderade för saken och den 17 december 1908 beslutade man på Tillbergs förslag att utforma stadgar för inrättandet av ett sällskap för att ”grundlägga och underhålla den nya stationen”. Tanken på en station med en annan lokalisering och profil var alltså i omlopp långt före branden. Även djurfrågorna var aktuella eftersom nya arter kunde introduceras för att rycka upp det lokala näringslivet. Vid mötet i oktober 1907 framförde grosshandlaren K. A. Forssell i Göteborg att den tibetanska jaken borde ”acklimatiseras i Lappland och

blifva en för landet nyttig tillökning i dess fauna”. Han lovade själv ett par jakdjur till stationen.

En som inte var lika säker på det kloka i att förskjuta tyngdpunkten mot fauna och flora var stationens grundare och idégivare, geologen Fredrik Svenonius. Han hade varit drivkraften och visionären bakom stationen ända sedan 1880-talet och tänkte sig den som både en replipunkt för expeditioner till norra Lapplands glaciärer och ett steg på vägen mot en blomstrande framtid för näringsliv och alpin turism i landets nordligaste delar – ett ”fäderneslandets ’andliga befästningsverk i norr””, som han uttryckte det i en programartikel i *Teknisk Tidskrift* 1905. Han hade också i praktiken varit stationens föreståndare och en liggare, förd av honom själv, med journal- och kassaanteckningar återfinns bland hans efterlämnade papper. Att Vassijaurestationen låg långt från Torne träsk och 2,5 kilometer från närmaste hållplats (Riksgränsen) var av underordnad betydelse eftersom ”naturen här är vida mer arktisk än vid Torneträsk” (och myggplågan obefintlig . . .). I praktiken var det placeringen av Järnvägsstyrelsens byggnad vid Vassijaure som avgjort allt. Svenonius hade inga pengar. Hans forskning utfördes på marginalen, vid sidan av hans tjänst vid Sveriges geologiska undersökning.

Just det arktiska med Vassijaure och närheten till jöklarna, som den sam-evänlige Svenonius föredrog att kalla dem, var alltså inget som intresserade Lindman och Tillberg. Snarare tvärtom. Lindman föredrog mer växtlighet och mindre tundra. När stationsfrågan inte gick som Svenonius tänkt lämnade han sin plats: ”Då det ej synes lyckas att erhålla medel till återuppförandet af en meteorologisk-geofysisk station vid Vassijaure, får jag härmed [. . .] afsäga mig det förtroende jag hittills haft att vara den Naturvetenskapliga Stationens Föreståndare och Kommitténs Sekreterare”, meddelade han den 17 maj 1911.

De följande åren förverkligades i stället Lindmans och Tillbergs vision. På det sättet kan man också betrakta akvarellen – en botanikers sommaridyll med grönska och sommarsol, medan glaciologens is och snö snarare är en avlägsen hägring. Den 4 mars var Tillbergs födelsedag, och adressen framfördes när han fyllde 60 år 1920. Det var alltså fråga om en hyllning. Akvarellen var dess dekoration och samtidigt en påminnelse om de lyckliga dagar som de två herrarna, akvarellmålaren och mecenaten, föreställt sig kunde levas i vetenskapens hägn på stationens tun. Mer gåtfull än så är inte påskriften, men dess sammanhang ligger ändå inte i öppen dag. När man väl känner till det är det frestande att se bilden just som en diskret målerisk bekräftelse av den gemensamma framgången när karriärens sol lyste som varmast över dem båda.

Men sommarens idyll är kort i norr. År 1921 ville Knut Tillberg inte längre behålla byggnaderna utan tänkte donera dem till Vassijaurekommittén.

Den i sin tur kände sina begränsningar. Efter den stockholmska starten, med Sveriges geologiska undersökning, Geologiska föreningen, Stockholms högskola och Riksmuseet – och därmed Vetenskapsakademien – bland de aktiva hade initiativet allt mer tagits över av de gamla universitetet i Lund och Uppsala. Den profil som Lindman förespråkade passade särskilt de vid denna tid dynamiska Uppsalabotanikerna Rutger Sernander, Einar Du Rietz och Thore C. E. Fries. I lärdomsstaden fanns även den expansivt tänkande glaciologen Axel Hamberg med intressen i norr. Kunde möjligen universitetet ta över stationen ”med full äganderätt [...] med skyldighet att där bedriva vetenskapliga arbeten”?

Frågan ställdes av Vassijaurekommittén och var ämnet för ett möte mellan dess arbetsutskott och några företrädare för universitetet i Uppsala den 12 juni 1921. Bland de senare fanns Hamberg och Sernander. Vid protokollet satt meteorologen Bruno Rolf, som börjat arbeta som observatör i Vassijaure redan 1905 och nu blivit dess chef. Sernander argumenterade för en Uppsalalösning. Universitetet hade ”större kontakt med ungdomen” och kunde bedriva arbetena med större kontinuitet än Vetenskapsakademien. ”Abiskostationen fölle frappant inom Universitetets intressesfär.” Kommittén krävde dock att universitetet måste investera i förbättringar. Detta ansåg Uppsalarepresentanterna omöjligt, universitetet saknade medel. Som tidigast kunde detta ske 1923.

I juni 1921 kunde historien om Abisko ha tagit en annan riktning. Men av uppvaktningen i Uppsala blev intet. År 1923 ombildades stationen till en ideell förening. Banden till Vetenskapsakademien förblev starka genom att också nu flera av medlemmarna var ledamöter. Men den nya juridiska formen förbättrade inte stationens pressade ekonomi. Andra problem var de dåliga sanitära förhållandena och avsaknaden av elektricitet och rinnande vatten. De ständiga malmtågens vibrationer var ett växande bekymmer för de magnetiska mätningarna. Vad göra?

Redan 1928 kom förslaget på bordet att Vetenskapsakademien skulle ta över. Efter sex års utredning – en omsorg som nog översteg sakens betydelse – hade Akademien år 1934 till slut bestämt sig för att tacka ja. Dessutom ökade man sitt tidigare anslag på 500 kronor med ytterligare 1 000 kronor så länge som ”geofysiska iakttagelser verkställdes vid stationen”. Det senare påpekandet var inte taget ur luften. Geofysikerna ville ha en bättre plats att mäta på och efter andra världskriget, då dessa ämnen hade medvind, inrättade Akademien en ny kommitté, ledd av radiofysikern Rolf Sievert, som beredde vägen för det 1957 öppnade Kiruna geofysiska observatorium. Kvar i Abisko fanns då mestadels just den forskning om växter och djur som Lindman ivrat för, men inte så mycket mer.

Också Fredrik Svenonius högalpina glaciärvisioner hade då äntligen fått sin egen station. Stockholmsgeografen Hans Ahlmann och hans elever

inledde 1946 de glaciologiska undersökningar i Tarfala, vilka ännu pågår och som alstrat världens längsta mätserier av glaciäris. Efter en start i Naturvetenskapliga forskningsrådets regi övergick Tarfala 1951 till Vetenskapsakademien. Sieverts kommitté bytte då namn till kommittén för Akademiens ”forskningsanläggningar i Övre Norrland”. Till ordförande fick man Rickard Sandler, och därmed kunde man dra nytta av dennes politiska förbindelser; Sievert fick bli vice ordförande. Bland ledamöterna fanns den blivande Nobelpristagaren i fysik Hannes Alfvén. Under ett årtionde fram till 1960 hade forskningens och politikens ledande gestalter sina blickar riktade mot övre Norrlands arktiska forskningsinfrastruktur. Det geopolitiska läget var plötsligt både känsligt och optimalt. Kiruna geofysiska observatorium finansierades till stora delar med militära medel från USA och förmedlade data om såväl sovjetiska kärnvapensprängningar som rymdfarkoster.

Men också det ögonblicket var snart förbi. Tarfala togs om hand av Stockholms universitet. Det geofysiska observatoriets amerikanska intäktsströmmar stoppades av regeringen år 1967 – de hade blivit en politisk belastning – och Institutet för rymdfysik, som det omdöptes till, blev inriktat på norrskensk forskning och efter någon tid inlemmat i Umeå universitet och Luleå tekniska högskola. Abisko stannade kvar längst i Vetenskapsakademien, men hängde och krängde som en förvisso ganska liten men allt mer otidsenlig utväxt när Akademien successivt gjorde sig av med de flesta av sina institutioner under 1900-talets senare årtionden. Under Internationella polaråret 2007–2009 kom tillfället att övertyga regeringen om att en lämplig framtida huvudman för stationen vore Polarforskningssekreteriatet, särskilt om denna lilla myndighet, inrättad för att stödja forskning och främja svenska intressen i Arktis och Antarktis, kunde få stärkta resurser. Resurserna stärktes inte så mycket, men stationen övergick ändå till sekretariatet 2011. Då hade det gått precis ett århundrade sedan Tillbergs donation till byggnaden.

Inga ångare trafikerade nu längre Torne träsk och inga ballonger steg längre från Abiskostationens tun. Redan Bruno Rolf hade gjort något av ett bokslut över denna epok med sin skrift *Lancers de ballons-sondes d'Abisko* (1932). Men man får förstå Carl Lindman, akvarellmålaren. Ballonger lyfter en hyllning. De utgjorde en gång sinnebilden för vetenskapens internationella nätverk och prestige. Ingen mindre än Svante Arrhenius, ännu en Nobelpristagare, hade backat upp idén om kautschukballongerna i Abisko. De svävade alltså ännu när mecenaten uppvaktades. Men när Lindman målade sin lite drömska akvarell, som sagt vägledd av det vaga och därför förföriska minnet, visste han förstås ingenting om vad som skulle hända sedan. Även de minsta institutioners historia speglar sin tid och därmed framtidens oförutsägheter.

★

Abiskostationens historia är ett ämne som ingen på allvar tagit sig an, men flera snuddat vid. Carl Gustaf Bernhard har skrivit en liten översikt, *Abisko naturvetenskapliga station* (Stockholm, 1985). Carl Lindman figurerar i Jenny Beckman, *Naturens palats: Nybyggnad, vetenskap och utställning vid Naturhistoriska riksmuseet 1866–1925* (Stockholm, 1999). Knut Tillberg förekommer i Alv Egeland & William J. Burke, *Kristian Birkeland: The First Space Scientist* (Dordrecht, 2005), och i Lucy Jago, *The Northern Lights: The True Story of the Man Who Unlocked the Secrets of the Aurora Borealis* (London, 2002). Ballonguppstigningarna omtalas i Ragnar Carlstedt, *Pilotballongobservationer i Abisko 1914 och 1915* (Stockholm, 1917) och Bruno Rolf, *Lancers de ballons-sondes d'Abisko, de 1921 à 1929* (Stockholm, 1932). Fredrik Svenonius utlade sin stationsvision i ”Den naturvetenskapliga stationen vid Vassijaure i Torne Lappmark”, *Teknisk Tidskrift* (1905). Linjen fram mot observatoriet i Kiruna kan följas i Sverker Sörlin & Nina Wormbs, ”Rockets and reindeer: A Swedish development pair in a Northern welfare hinterland”, i Per Lundin, Johan Gribbe & Niklas Stenlås (red.), *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden* (Sagamore Beach, 2010). Allmänt om vetenskapen i norr och fler detaljer om Abiskostationen finns i Sverker Sörlin, *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet* (Stockholm, 1988). Den löpande hanteringen av stationen har jag följt genom Vetenskapsakademiens arkiv, Vassijaure Naturvetenskapliga station, serie A1, A2, B1:1, B2. Jag har också använt Sveriges geologiska undersöknings arkiv i Uppsala, Fredrik Svenonius samling.